

TANITMA, TAHLİL VE TENKİTLER

Mádoky Kongur István: *A kun nyelv magyarországi emlékei*. Keleti Örokségünk 1., Sorozatszerkesztő: Ökrösné Bartha Júlia -Páloczi Horváth András, sajtó alá rendezte: Öksörné Bartha Júlia. Karcag Város Önkormányzata, Karcag 1993, 193 s.

Türk Dili ve Türk Kültürü ile ilgili çalışmaların Macaristan'da yaklaşık bir yüzyıllık geçmişi bulunmaktadır. Bilindiği üzere, dünyanın ilk türkoloji merkezlerinden birisinin kurucuları Macarlardır. Ancak bugün bu ülkede türkoloji araştırma ve incelemeleri Budapeşte'nin dışında diğer büyük şehirlerde de Örn. Pécs, Szeged, Debrecen'deki üniversitelerde bu alanda çalışmalar yapılmaktadır.

Avrupa'nın ortasında kendilerine yeni bir yurt kuran ve oraya yerleşen Macarlar'ın Asya'dan geçmiş oldukalarını kabul eden Batılı bilim dünyası, her nedense yine de onları Asyalı kavimlerden ayrı bir yere koymuş ve Macarlar'ı bu güne dek farklı bir konumda değerlendirmiştir. Bütün bunlara rağmen Macarlar'ın içindeki anayurt kavramını, öz benlik kavramını silip atmayı başaramamıştır baskının hiç bir türlü.

Macarlar'ın bu, geçmişlerini araştırma arzuları, merakları ve ilgileri yıllardır devam etmektedir. Tarihin çeşitli dönemlerde ta Asya'daki Kavimler Göçü'nden bu yana, defalarca, çeşitli vesilelerle pek çok Türk kavimleriyle ilişkileri olmuştur Macarlar'ın. Bu ilişkilerin sadece tarih değil, dil hatta kültür tarihi açısından da önemi büyüktür. Macar-Türk ilişkileri alanında özellikle Osmanlı-Macar İlişkileri konusunda bugüne kadar değerli çalışmalar yapılmıştır. Fakat ondan öncesi ya da sonrası ne yazık ki pek incelenen, pek bilinen konular değildir. Bilhassa da Türk Tarihi, Dili, Kültürü açısından bu alan tamamıyla karanlıktır Türk bilim adamının önünde. Her ne kadar Macarlar, yurt kuruluş öncesi tarihlerini yani Asya'daki anayurtları ve oradan başlayan göçler boyunca bugünkü yurtlarına gelinceye dek olan dönemi incelemişlerse de, bu konu üzerinde hâlâl çalışıyor olsalar da bu tek taraflı bir çalışmadır, tek taraflı bir yaklaşımdır olaylara. Bu nedenle de çoğu kez yapılan bir araştırmanın doğruluğu şüphelidir. Çünkü alanın karşılıklı uzmanları bulunmamaktadır. Bu büyük eksiklik sonucunda ise sağlıklı, emin değerlendirmeler

yapmak son derece güçtür. Şüpheli verileri bir diğer dilde aramak, arayıp da bulabilmek zordur, hatta kimi zaman imkansızdır. Bu zorluğu István Kongur Mándoky'nin kısa bir süre önce yayımlanan "A kun nyelv magyarországi emlékei" / Kuman Dili'nin Macaristan'daki Hatıraları adlı eserini incelerken de yaşamak söz konusudur.

István Kongur Mándoky / 1944-1992 / Türkoloji dünyasının klasik tiplerinden birisiydi diyebiliriz. Orta Asya'yı tıpkı kendisinden önce Sándor Caoma Körösi, Ármin Vámbéry vd. gibi gayet iyi biliyordu; ama kitaplardan değil sadece, oraları gezip görmüş, incelemelerini, araştırmalarını bizzat halkın arasında, yaşayan ve canlı olan kültürün beşiğinde sürdürmeyi ilke edinmiş birisiydi. Onun ayarında bir de Türk bilim adamı olsaydı bu alanda hiç şüphesiz ki son derece verimli ve son derece değerli çalışmalara sahip olabilirdik.

Mándoky'nin doktora tezi olan "A kun nyelv magyarországi emlékei" adlı eser onun beklenmedik, erken ölümünün birinci yıldönümünde doğduğu kasabada, Karcag'da yayımlandı Keleti Örökségünk adlı serinin ilk kitabı olarak.

193 sayfalık kitabın başında genç Macar tarihçilerinden Gábor Ágoston tarafından Mándoky'nin hayatı ve eserleri ile Macar bilim hayatında ve Macar türkolojisinde Kunság'lı bilim adamlarının yeri ve rolleri hakkında yazılmış olan "Önsöz" / 1-10 / yer almaktadır. Bun izleyen "Giriş" / 11-16 / bölümünde bu alanda bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar tanıtılmakta ve bunları gerçekleştirirken karşılaşılan güçlüklerden söz edilmektedir. Kumanlar'ın / KUN / Macaristan'a gelişleri, bunun nedenleri, Macarlar'a katılmaları ile ilgili konularda da bilgi veren bir alt bölüm de bulunmaktadır. XIII. yy'da Macarlar'a katılan ve onlarla birlikte yaşamaya karar vermiş bulunan bu türk kavminin Macar Tarihi'nde son derece önemli rol oynadığı iyi bilinmektedir. Kumanlar'ın kökeni konusunda pek çok kaynak olduğu gibi değişik görüşler de vardır.

István Mándoky bu alanda yazılmış olan eserleri X. yy'dan itibaren değerlendirmeye almış ve günümüze kadar bu konuda yayımlanan eserleri incelemiştir. Eserin 17-30. sayfalarında "Kun, Kuman, Koman, Kıpçak, Sarı" gibi sözcüklerin etimolojisi verilmektedir. Bu konudaki belli başlı eserlerin etimolojisi verilmektedir. Bunların başında Gyula Németh, Die Volksnamen quman und qun: KCsA. III. 1., 1940.95; György Györffy, A kun és a komán népév eredetének kérdésehez: Antiquitas Hungarica. Bp., 1945, 158-176; Károly Czeglédy: A kunok eredetéről: MNy. XLV., 1949, 43-50; A.N. Kononov, K'etimologii etnonimov kypcak, kuman, kumuk; "Eurásia Nostratica". Festschrift für Karl H. Menges, Wiesbaden 1977, 159-166 gibi eserler yer almaktadır.

"A kun nyelv magyarországi emlékei" adlı eserde sadece "Kun, kuman, Kıpçak, Kumuk" gibi kabile adlarının anlamları, birbiri ile olan bağları hakkında bilgi verilmiyor, aynı zamanda bu sözcüklerin Macar Tarihi'nde hangi olaylarla ilgili olarak geçtiği konusuna da değinilmektedir. 1279 tarihli bir belgenin Kumanlar'ın, Macaristan'a Moğol istilası sırasında gelmiş olduklarını ve daha sonra da Macarlar'a tabi olarak bu bölgeye yerleştiklerini haber vermektedir. Kumanlar'ın konuştuğu dil Tatarca'nın bir diyalektidir kimi bilim adamlarına göre. Diğer ilginç bir konu ise bugünkü Macaristan'da pek çok yer adı KUN sözcüğünü içermektedir. Bunun yanısıra kişi adlarında yine KUN'a rastlamak mümkündür.

Eserin ana bölümü "A magyarországi kun nyelv emlékeinek felosztása, leírása" / Macaristan'daki Kuman Dil Hatıralarının Sınıflandırılması, İncelenmesi // 31-154/. Bu bölümde iki alt başlık yer almaktadır. Macaristan'da konuşulmuş olan Kuman / Kıpçak / dilinin son derece az dil hatıraları vardır. Her ne kadar bunlarda Türkçe kökenli sözcükler geçiyorsa da şu anda eldeki mevcut dil verilerinin gerçekten Kuman ya da Türkçe kökenli olup olmadıklarını belirlemek son derece zordur. Bu dil verilerini Mándoky iki ana bölümde incelemektedir.

Birinci grupta yazılı dil hatıralarına yer verilmiştir. "A kun szövegemlékeink elemzése" / Kumanca yazılı metinlerin incelenmesi / adı altında yer alan bölümde bir dua kitabı ile tekerlemeler, yine değişik dualar bulunmaktadır. Yazılı dil verilerini oluşturan bu dua ve tekerlemelerin sadece Macaristan sahasında değil, Meselâ Dobruca Tatarları arasında da yaşamakta olduğunu göstermektedir kitabın yazarı.

"A kun miatyánk" / 34-70 / XIII. yüzyıldan bu yana bilinen bir eserdir. Bunun pekçok değişikliğe uğramış olduğu da bilinmektedir. Kumanların Tatar olarak kabul edilmelerinin ya da onlara Tatar casusu damgası vurulmasının sebebi, Tatarlar'a benzer bir hayat tarzını sürdürmelerinin yanısıra gelenek ve göreneklerinin hatta inançlarının da onlara yakın olması neden olmuştur. Bu konudan sözeden en eski kaynaklardan birisi olan Şeyh Ali'nin eserinde Kumanlar "Tatar" adı altında geçmektedir. XVI. yy'da yaşamış olan ve dil alanında ilginç çalışmaları ile ün yapmış bulunan János Telegdi de bu eserden söz etmektedir. Telegdi, "A kun miatyánk" için sadece Macaristan'da değil, hatta aynı zamanda Erdel'de / Transilvaniya / de kullanılan bir dua kitabı olduğunu kaydetmektedir.

Kumanlar konusunda ilk defa olarak ayrıntılı bir araştırma inceleme yapmış olan Alman asıllı Thunmann "kun miatyánk"i adlı eserin iki değişik nüshasının bulunduğuna değinir.

Macarlar arasından Ármin Vámbéry de bu eser üzerinde çalışmıştır. Vámbéry, çevirilerinde birtakım düzeltmeler yaptığı gibi metnin okunuşu konusunda da yeni görüşler ileri sürmüştür. Bunun nedeni tabii ki onun diğer Türk dilleri konusunda da bilgi sahibi olmasından ileri gelmektedir. Gyula Mészáros ise bu eseri sadece incelemekle kalmaz, onu bir de Kazan Tatarcasına çevirmeyi dener. Böylelikle Tatarlar ile Kumanlar daha doğrusu Türkler ile Macarlar arasında bir bağ kurmayı dener. Bir başka Macar Ignác Kunos bu konuyu daha derinlemesine araştırır ve Pallas Ansiklopedisi'nde / XI. 106 / "Kun" maddesinde onları Tatar diye kabul eder.

Kumanlar'ın kökeni ve dilleri hakkında geçmişte de günümüzde olduğu iki değişik, birbirine zıt görüş mevcuttu. İlk görüşün temsilcileri Pray, Jermes, Gyárfás'a göre Kumanlar Macardır ve konuşmuş oldukları dil de ta başından beri Macardır. Onlar bir Macar kabilesidir. Diğer gurubu temsil eden Adelung, Cornides, Kollár, Klapproth, Thunmann, Schlözer, Hammer-Purgstall, Cornides ise "Kun" adı altında geçen bu kavmin Kıpçak Türkleri'nden olduğunu savunurlar. Yine onlara göre Kumanlar'ın konuştuğu dil Tatarcanın bir diyalektidir.

"Akun miatyánk" da geçen çeşitli Türkçe kökenli sözcükler konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bunlar, gerçekten de üzerinde dikkatle durulması gereken konulardır. Mándoky'nin kendisinin de belirtmiş olduğu gibi bu konu henüz tam aydınlatılmış bir konu değildir ne yazık ki. Birbirinden farklı olan görüşleri özenle inceleyip araştırdıktan sonra daha ayrıntılı, daha geniş kapsamlı çalışmalarla ancak kesin ve güvenilir sonuca varmak mümkün olacaktır kanaatimce.

Yazılı dil hatıralarını oluşturan ikinci bölümdeki tekerlemeler, deyişlerin bir kısmı bugün de hâlâ halk arasında yaşamaktadır. Bu tür çalışmaları başlatan, teşvik eden ve de yönlendiren yine ünlü Macar türkologlarından Gyula Németh olmuştur. Németh kendisi 1926-39 yılları arasında Karcag'da ve de civar kasaba ve köylerde tekerlemeler, deyişler konusunda derleme çalışmalarında bulunur ve etrafındaki kişileri de bu gibi faaliyetlere teşvik eder.

Mádoky'nin eserinde yer alan inceleme malzemesi işte o derleme çalışmalarının ürünlerindedir; bir kısmı ise onun kendi birikimidir. Karcag başta olmak üzere Kunmadaras, Kisújszállás'ta yapılmış olan bu derleme çalışmalarının sonuçlarını Mándoky 1968'de Romanya'da, Dobruca Tatarları arasında; 1976'da ise Alma Ata'da gerçekleştirdiği kendi özel araştırma ve inceleme sonuçlarıyla karşılaştırmaktadır bu eserinde. Özellikle de tekerlemelerde geçen sayı adlarının benzerliği ve kullanım biçimi, üzerinde dikkatle durulması gereken konuların başında gelmektedir. Buna birkaç örnek verecek olursak:

Kunmadaras'da:	Karcag'da:
bérem bélö	vírem velö
ékem égö	íken ígo
öcsém üszök	ecsém eszik
kertem tücsök	törve teccik
becsém becsek	álla vásik
állam hasad	gyepre vetik
csettem csetteg	szegre szentík
szegszem szenneg	toboz tórcok
togzom torcog	kónom kacska
hónom hagyta	gyóvor kapta
gyúrüm kapta	addassík felesíg
alcsík	egymást szeressük.
balcsík	
szencsík.	

Bunlar Macaristan sahasındaki Kuman Dili'nin hatıraları olarak geçmektedir. Bunlara benzer daha pekçok tekerleme bulunmaktadır. Aynı zamanda Mándoky Dobruca'da Azaplar köyünde ve Alma Ata'da yapmış olduğu araştırmalarından, derlemelerinden de örnekler sunmakta. Örneğin:

Dobruca:	Alma Ata:
bir dedim birlew	Birdegenin - bilew,
eki dedim ekilew	İki degenin - egew,
üş dedim üšlew	Üs degenin - üski,
dórt dedim dórtlew	Dört degenin - tösek,
beš dedim bešlew vs.	Beş tegenin - besik vs.

Bütün bu yazılı dil verilerini Mándoky bir dil benzerliği, daha doğrusu bir dil akrabalığı görüşünden hareketle incelemeye tabi tutmuş ve bu benzerliği de aynı kültür, aynı dil ailesinden gelmekle açıklamaya çalışmıştır. Ancak görüşüme göre burada bir konuda eksiklik vardır. O da, bu tekerlemelerin kesin, tutarlı görüşlerden

uzak bulunmasıdır. Yaklaşım biraz subjektif bir yaklaşımdır. Gerçi Osmanlı-Macar ilişkileri sonucunda Macarca'ya geçmiş olan sözcükler iyi bilinmekle beraber unutmamak gerekir ki, bu konuda her şey de incelenmiş değildir. Tisza Bölgesi'nde yaşayan halkın arasında Türk kökenli birtakım kavimlerin yaşadığını kabul etmekle birlikte, orada, yine aynı bölgede Osmanlı Hakimiyeti'nin ardından da Türk veya müslüman ailelerin yaşamaya devam ettiklerini de dikkate almak gerekir.

Bu bölümde tekerleme ve yukarıda sözünü ettiğimiz dua kitabının dışında bu bölümde ayrıca selamlaşmada kullanılan kimi kalıplar ile yine sofraya, şükran duaları da yer almaktadır.

İkinci alt bölümde / 93-146/ "Kun szórványemlékeink elemzése"/ Kumanca dağınık dil hatıralarının incelenmesi / adlı başlık altında incelenen dil hatıraları yine kendi içlerinde çeşitli alt gruplara ayrılarak incelenmektedir. Kişi ve yer adları ile Macaristan'daki Kuman Dili'nin izleri ve bu dilin Kunság bölgesindeki halk ağızlarında kalan sözcükler yer almaktadır.

Bilindiği gibi Kumanlar ile Peçenekler birbirine son derece yakın bir dil konuşmuşlar ve bu dillerin izleri, bugünkü halk ağızlarında da yaşamaya devam etmektedir halkın arasında. Macar Dili'nde Kumanca kökenli sözcüklerin varlığı konusunda ilk olarak araştırmalarda bulunan ünlü dilbilimci Zoltán Gombóc olmuştur "Die Frange der komanisch; Árpádkori személyneveink, Bp., 1915".

Daha sonraları bu konu üzerinde Gyula Németh "Die Volksnamen quman und qun. KCsA. III. 1940. 95; A kunok neve és eredete, Századok, 76, 1942, 166", Lajos Ligeti "Ouelques problémes éthnologiques des anciens mots d'emprunt turc de la Hongroise: AOH XIX, 1969, 279; Régi török eredetű neveink, MNy. LXXIV, 1978, 257.", László Rásonyi: Adalékok török tulajdonneveinkhez. Nyk. XXXI, 1923, 124; Les noms tiponymiques du Kiskunság: A Lingu, VII, 1957, 73; Mit mondanak Szolnok megye földrajzi nevei? Jászkunság, VII, 1957, 75", György Györffy "A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez. 1948, 158", Károly Czeglédy "A kunok eredetéről. MNy. XLV, 1949, 43; Kasgari földrajzi neveihez, MNy, LIX. 1963, 60", Zsuzsa Kakuk "Ouelques catégories de noms de personne turcs. AOH XXIII. 1-15. "da çalışmışlardır.

Macarcadaki bu Türkçe kökenli sözcükler Osmanlı Dönemi öncesi bir zamanda Macarcaya geçmiş olan sözcükler olarak değerlendirilmektedir. Bunlar arasında da ilk başta Peçenek ile Kuman / Kıpçak / dili gelmektedir. Mándoky bu sözcükler arasından on üç tanesini incelemektedir eserinde:

árkány / kement / *boza* / boza / *cötkány* / bir bitki adı: *Euphorbia palustris* /, *daku* / bir çeşit üst giysi /, *kentreg* / at koşum takımının bir parçası /, *ontok* / kırıntı,

ekmek kırığı /, *ákos* / akış, akarsu /, *bajca* / resmi bir gümrük belgesi, aynı zamanda da bayan adı /, *barag~barág* / köpek /, *csollák* / çolak /, *daksi* / çok güzel, harika /, *kangyiga~kangyík* / at eyerinde kullanılan renkli deri süsler /, *karabél* / karanfil /.

Karanfil ya da *daksi* gibi sözcükler konusunda Mándoky'nin ileri sürdükleri pek ikna edici değildir. Ama bu arada örneğin *ontok* sözcüğüne diyebiliriz ki bu sadece kırıntı değil aynı zamanda *yontu* sözcüğü ile aynıdır, hatta bu daha da yakın anlamlıdır.

Eserde Kumanca kökenli özel adlar ile bölümde incenmektedir.

a / Kumanca kökenli kişi adları ve Kunság'daki aile adları, soyadları birinci gurubu oluşturmaktadır. Bu adlar arasında yine gerçekten de ilginç ve de üzerinde durulması gereken sözcükler mevcuttur. Kunság'da geçen kişi adlarına verilen örnekler:

Agbúra / ak buğra /, *Alacs* / alaca /, *Bet_jen* / beklen-/ *Butak* / budak/, *Csőreg* / çerik, şerik /, *Erk* / erkek, er / *Kada* / gada, hada /, *Karacs* / Karaca, karağaç /, *Karakas* / karakaş /, *Karaszon* / Qarasin /, *Köszömös* / Küse-,: istemek arzu etmek /, *Orog* / orak /, *Szokor* / soqur /, *Talmasz* / tal-: yorulmak, bitap düşmek /, *Tekes* / teke; tekeli, Keçili/.

Görüldüğü üzere bu adlar arasından bugün de pekçoğu soyadı olarak kullanılmaktadır hem Macarcada hem de Türkçede. Ama diğer yerlerde olduğu gibi burada da yazar bu özel kişi adlarının kullandığı aileler hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Saptamaları doğruysa da kesin olarak onun iddiaları doğrudur demek mümkün değildir. Çünkü örneğin *Bet_jen*, *Karaszon*, *Köszömös*, *Talmas* tartışmalı sözcüklerdir.

b / Kumanca kökenli yer adlarının incelendiği ikinci grupta yine ilginç sözcükler yer almaktadır. Örneğin: *Atkár* / atqar: idare et-, yönet-, yön ver- /, *Bajandor* / bayındır /, *Csivag* / eski biçimi csivak, cuvak, suvaq: ışık, şavk /, *Érbuga* / er-buğa, arbuga, arbua /, *Katoncsa* / Qat'inča /, *Kocsér* / Qoč-Er: Qočer /, *Pecsene* /Peçenek /, *Talla* / talli: Söğütlük, açıklık yer /, *Torta* / turta, torta /.

Bu adı geçen sözcükler bugün de hâlâ kullanılan sözcüklerdir, bilinen yer adlarıdır.

Eserin sonunda István Mándoky üzerinde çalışmış olduğu sözcüklerin bir dizinin de vermektedir. Toplam yüz sözcükten oluşan dizinde yukarıda sıralamış olduğumuz kişi ve yer adlarından başka sayı adları, kişi adları, işaret adları,

öfadlar, fiiler de yer almaktadır. Dizindeki sözcüklerin büyük kısmı bugünkü Türkiye Türkçesi ile de çok yakın olan sözcüklerdir, büyük benzerlik vardır aralarında. Ancak eserde bütün bu sözcüklerin kesin ve net bir biçimde Macarcaya ya da Kumancaya hangi dilden ne zaman ne şekilde geçmiş olduğu konusunda bilginin bulunmayışı araştırma ve incelemelerde zorluk yaratmaktadır.

Yine de "A kun nyelv magyarországi emlékei" adlı kitap bu alandaki boşluğu doldurabilecek nitelikte bir eserdir. En azından bu konuda daha yeni, daha geniş kapsamlı bir başka eserin yayımlanmasına kadar türkolojinin el kitaplarından birisi olacak türdedir. Keleti Örökségünk adlı yayın dizisinin ilk eseri olarak okuyucuya bu önemli çalışmayı kazandıran başka Júlia Bartha Ökrösné olmak üzere, András Páloczi-Horváth ile Karcag Belediyesi'ni bu güzel ve anlamlı girişimlerinden dolayı kutlamak gerekir. Dileriz bu yayın dizisi daha da güzel, daha da değerli nice eserleri sunmaya devam eder önümüzdeki günlerde hem Macar hem de Türk okuyucusuna.

Naciye GÜNGÖRMÜŞ